

НАЦИОНАЛНА УСТАНОВА
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – БИТОЛА

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

БИТОЛА

2016

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ НА Н.У. ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА
СПОМЕНИЦИТЕ НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – БИТОЛА

Претседател на редакциски одбор:
Александар Литовски

Членови на редакциски одбор:
Зоран Алтипармаков
Викторија Момева Алтипармаковска
Ристо Палигора

Технички секретар: Владо Ѓоревски

Лектор: Каљопи Лутовска
Печати: Херакли Битола

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

930.85(497.7)(082)

ЗБОРНИК на трудови. 19 / [уредник Александар Литовски]. - Битола :
НУ Завод и Музеј Битола, 2016. - 200 стр. ; 21 см

Фусноти кон текстот

ISBN 978-608-4754-09-1

а) Македонија - Културна историја - Зборници
COBISS.MK-ID 101849354

Содржина:

Д-р Александар Литовски, Ставовите на Ренос Михалеас за македонското национално прашање во 1944 година.....7-15

Д-р Роберто Трајковски, Активностите за формирање на 21. планинска дивизија СС „Скендербег“ според документацијата од архивата на „Волфганг Воперсал“.....17-28

Д-р Лидија Ѓурковска, Габриела Топузовска, Трговско-индустриската комора во Скопје во периодот меѓу двете светски војни..... 29-39

Д-р Александар Симоновски, Народноослободителните одбори во административната единица Битолска околија (1945) 41-46

Рубинчо Белчевски, Монументален меморијален комплекс „Парк на Револуцијата“-Прилеп - Алеја на Народните херои - Могила на Непобедените - Споменик Жена - борец.....47-57

Д-р Катерина Мирчевска, Љубица Јанчева, Скопскиот земјотрес низ страниците на весникот „Нова Македонија“: помошта на Битола за Скопје.....59- 66

М-р Стојанче Костов, Фолклорниот фестивал Илинденски денови низ видеата на американскиот фолклорист Роберт Хенри Либман.....67-73

Д-р Мери Стојанова, Обреден циклус на празнување за Ѓурѓовден во Преспа..... 75-83

Горан Василевски, „Тајане Бојане имам брат Свети Јоване“..... 85-93

Бранко Ѓорѓиев, Тајната патна мрежа на Македонската револуционерна организација во Струмица и Струмичко..... 95-105

Илија Ристески, Руралната градителска традиција од прилепскиот крај во контекст на класичната архитектура и култура - низ историската ретроспектива и сегашност..... 107- 120.

Душко Темелкоски, Гробници издлабени во карпа на локалитетот „Сурун“ кај Горно Село..... 121-130

М-р Оливера Макриевова, Јовица Богоев, Применетата техника и технологија кај историските слоеви на ѕидното сликарство во џамиите Исхак Челеби и Гази Хајдар Кади од XVI век во Битола..... 131-145

Владо Ѓорески, Ликовното творештво на Стојан Апчевски....147-175

Биљана Темелкоска, Издавачката дејност на НУ Завод и музеј - Прилеп..... 177-188.

Почитувани читатели!
Почитувани колеги!

Повторно, по деветнаесетти пат, пред вас се наоѓа новиот број на „Зборникот на трудови“ на Националната установа Завод за заштита на спомениците на културата и музеј - Битола. Ова наше стручно и научно списание со долга традиција ви презентира изворни материјали или нови сознанија, кои се научно и стручно валидни и издржани и кои ќе придонесат за подобро разбирање на некои сегменти од областите на кои се однесуваат.

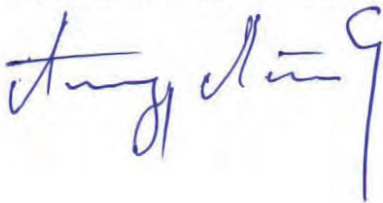
Во овој број, поместени се петнаесет прилози од разни стручни области и од колеги и колешки вработени во разни научни и стручни институции на Република Македонија. Сите прилози кои пристигнаа беа рецензирани пред да се објават во „Зборникот на трудови“ од компетентни стручни лица.

Во овој осумаесетти број во нашето списание поместуваме еден in memoriam за наш прерано починат колега.

И во оваа прилика, како и неколкупати претходно, повторно се обраќаме до сите колеги од сродните стручни институции, а и до сите научни работници во Република Македонија кои работат на теми кои се од сферата на заштитата и презентацијата на движното и недвижното културно наследство, како и од музеологијата, етнологијата, фолклористиката, историјата, археологијата, историјата на уметноста, во иднина слободно да се пријават со свои научни и стручни трудови и да ја збогатат содржината на нашиот „Зборник на трудови“. Секако, Редакцискиот одбор, а пред сè претседателот и техничкиот секретар, стојат на располагање во текот на целата година со цел да разјаснат евентуални нејаснотии и да ги прифатат испратените стручни трудови.

Претседател на Редакцискиот одбор

д-р Александар Литовски

Директор

Зоран Алтипармаков

Проф. д-р Катерина МИРЧЕВСКА

Проф. д-р Љубица ЈАНЧЕВА¹

СКОПСКИОТ ЗЕМЈОТРЕС НИЗ СТРАНИЦИТЕ НА ВЕСНИКОТ „НОВА МАКЕДОНИЈА“: ПОМОШТА ОД БИТОЛА ЗА СКОПЈЕ

Апстракт: *Во статијата е елабориран севкупниот придонес на населението на Битола и Битолска околија во надминувањето на последиците од катастрофалниот земјотрес во Скопје од 26 јули 1963 година, базиран врз податоци објавени во весникот Нова Македонија.*

Клучни зборови: *земјотрес, Битола, Битолска околија, помош.*

Катастрофалниот земјотрес што го погоди Скопје во раните утрински часови на 26 јули 1963 година, во целост го нарушил секојдневното пулсирање на градот што истовремено директно се рефлектирало и врз севкупните состојби во Социјалистичка Република Македонија (СРМ). Имено, големиот број човечки жртви и речиси целосно разурнатиот станбен и особено деловен простор на Скопје, каде се креирала и реализирала севкупната политичка, општествено – економска, стопанска и културна дејност на републиката, довеле до замирање на нивното нормално функционирање односно до пренасочување на сите расположливи потенцијали во СРМ кон отстранувањето на материјалните последици, обновата на Скопје и нормализирањето на животот во главниот град.

На веста за оваа природна стихија, целиот државен и републички политички врв на Социјалистичка Федеративна Народна Република Југославија (СФРЈ) се мобилизирал кон темелни подготовки за итно организирање на сите неопходни мерки за отстранување на последиците од земјотресот. Во оваа комплексна задача всушност примарна била помошта во лекови, крвна плазма, медицински персонал, храна, облека, која започнувајќи од 27 јуни, секојдневно пристигнувала од сите југословенски републики, од 82 земји од светот, но и од поединци и бројни невладини организации.²

Во укажувањето прва помош, која најпрво пристигнала од градовите во СРМ, се вклучила и Битола.

¹ научни советници во ЈНУ ИНИ – Скопје.

² *Скопје, 1963-1983*, Собрание на Град Скопје, 1983, 230-231.

Имено, градската управа, на Битола, непосредно по земјотресот, презела итни мерки за испраќање помош во Скопје. Со оглед на приоритетноста од медицинска помош, за само неколку денови, поточно до 31 јули, од Битола во Скопје пристигнале 40 лекари и лекарски помошници и два фрижидери со по 130 литри крвна плазма.³ Уште на 27 август, во дворот на Општата болница во Битола, околу 3000 граѓани дарувале крв за настраданите, додека повеќе илјади Битолчани биле подготвени веднаш да заминат кон Скопје и да укажат прва помош на градот.⁴ Во истиот период, градот обезбедил и испратил и две цистерни со 6000 литри вода за пиење, еден камион со шишиња кисела вода, 30 инженери и техничари, 30 електромонтери, 10 автобуси итн.⁵ Освен тоа, заради задоволување на потребите од основните прехранбени продукти, парната пекарница во Битола, испратила 10 000 килограми леб, а други претпријатија од градот 4170 килограми млеко во прав, тон путер, 5 тони бисквити и други прехранбени артикли. До 31 јули, во Скопје пристигнале дополнителни 20 000 килограми леб, уште 5 тони бисквити и 18 000 конзерви. Освен тоа, за потребите околу расчистување на урнатините, Битола обезбедила 10 камиони, багер и булдожер, кои ги испратила во Скопје.⁶

Особено голем придонес во надминувањето на последиците, Битола имала во згрижувањето на настраданото население. Меѓу први, во Битола биле прифатени болните од ортопедската, очната и забната клиника во Скопје од кои 70 биле сместени во специјалната болница за ТБЦ и 45 пациенти во општата болница.⁷ Истовремено, биле отворени групни прифатни центри во градот како и приватните домови на Битолчани кои великодушно отстапиле дел од својот приватен станбен простор за привремено вдомување на евакуираното население од Скопје чии домови биле разурнати во земјотресот. Евакуираните лица биле пречекувани и прифатени на самата железничка станица во Битола, од каде потоа биле сместувани во прифатните центри или во приватните куќи. Заради задоволување на основните потреби на настраданите, продавниците за храна и угостителските објекти во градот нуделе услуги и во текот на вечерните и доцните ноќни часови.⁸

За само десетина дена, во прифатните пунктови лоцирани во интернатот на Земјоделското училиште, Интернатот за женска младина, интернатот на Електро-машинскиот училишен центар и други,⁹ биле сместени 2134 лица претежно жени и деца, како и 2300 лица, згрижени во домовите на нивните роднини и пријатели.¹⁰ Со оглед на тоа што на

³ Нова Македонија, 1 август 1963, 4.

⁴ Исто, 29 август 1963, 5.

⁵ Исто, 1 август 1963, 4.

⁶ Истото.

⁷ Истото.

⁸ Истото.

⁹ Истото.

¹⁰ Нова Македонија, 4 август 1963, 4.

железничката станица во Битола, секојдневно пристигнувале просечно 5-6 возови од Скопје, бројот на настраданото население во градот продолжил да се зголемува¹¹ и во првите денови на месец август изнесувал над 6 000 евакуирани лица,¹² сместени во прифатните центри, кај роднини и пријатели, но и кај сосема непознати лица.¹³ Освен тоа кон Битола биле упатени и повеќе од 8000 настрадани Скопјани, на кои градската управа им обезбедила превоз до Охрид, Ресен, Струга, Кичево и други населени места, каде биле сместени. На овие лица, во Битола им била обезбедена прва помош, како и помош во храна и облека.¹⁴ Така, до 13 август, во пет пунктови за исхрана во градот, се хранеле околу 4000 лица.¹⁵ Во општинските комиси за прифаќање, сместување, исхрана и здравствена заштита на настраданите биле ангажирани повеќе од 700 членови на општествените организации од градот. Некои Битолчани примиле и по девет лица во своите домови, сите членови на автото друштвото „Горѓи Наумов“ на апелот од Околискиот Штаб за борба против елементарни непогоди, ги ставиле на располагање своите приватни возила за потребите на евакуираното население, додека сите Битолчани кои биле на летување во одмаралиштата на Преспанско езеро го прекинале летниот одмор и ги отстапиле камповите за сместување на настраданите.¹⁶ Според податоците на Околискиот Штаб, до 7 август 1963 година, во Битолска околија, поточно во градовите Битола, Прилеп, Крушево и во населените места Бистрица, Дихово, Кукуречани и други, биле евакуирани и згрижени повеќе од 12 000 Скопјани.¹⁷

Со оглед на исполнетоста на капацитетот на прифатните пунктови, лоцирани во ученичките домови и интернати, во пресрет на започнувањето на новата учебна година, се поставило прашањето за згрижување на настраданото население.¹⁸ Имено, според информациите од Градскиот штаб за борба против елементарни непогоди на Скопје, до 1 август биле евакуирани вкупно 7054 деца во останатите градови во СРМ, со цел да се отргнат и заштитат од траумите заради загубата на најблиските и домот, но и со цел да им се овозможат нормални услови за живот.¹⁹

Од вкупниот број евакуирани деца, до крајот на месец јули во Битола биле згрижени 1816, додека на 1 август во градот пристигнала нова група од 204 деца, сместена во детското одмаралиште на планината Пелистер, со што бројот на децата од Скопје сместени во Битола се зголемил на 1850.²⁰

¹¹ Исто, 1 август 1963, 4.

¹² Исто, 29 август 1963, 5.

¹³ Истото.

¹⁴ Истото.

¹⁵ Истото.

¹⁶ Истото.

¹⁷ Нова Македонија, 7 август 1963, 6.

¹⁸ Исто, 4 август 1963, 4.

¹⁹ Исто, 1 август 1963, 3.

²⁰ Исто, 1 август 1963, 3; 2 август 1963, 4.

Наближувањето на почетокот на новата учебна година, го актуелизирала прашањето за вклучување на овие деца во образовните институции. Така, Општинските штабови во координација со Околискиот штаб за борба против елементарни непогоди, веќе во почетокот на месец август ги разгледувале можностите на овие деца да им се обезбеди нормално следење на наставата.²¹

Во Битола, за учениците од Скопје не биле отворени посебни паралелки во училиштата. Тие биле распределувани во постоечките одделенија заедно со битолските деца, бидејќи се сметало дека дружбата со новите соученици и врсници ќе придонесе полесно да ја надминат преживеаната трагедија. За разлика од претходната учебна година, кога во градот биле евидентирани 600 ученици, во учебната 1963/1964 година, нивниот број се зголемил на вкупно 12749 ученици. За рекордно кратко време, бил обезбеден соодветен наставен кадар и доволен школски простор за нормално одвивање на наставата.²² Тоа било резултат на големото внимание што градските просветни власти го посветиле на решавањето на ова прашање во услови кога интернатите па дури и училишните простории биле зафатени со евакуираните граѓани од Скопје. Имено, во некои од интернатите, дел од евакуираното население останало да престојува заедно со учениците.²³

Заради опфаќање на зголемениот број младинци во наставниот процес, во сите средни училишта во Битола била воведена настава и во втора смена. Електромашинскиот училишен центар и Третата Учителска школа требало да бидат преориентирани во реална и во педагошка гимназија, врз основа на посебна одлука на Општинското собрание. Според планот, и во овие училишта наставата требало да се одвива во две смени бидејќи бројот на учениците се зголемил на 1420. Освен тоа, учениците од скопските стручни училишта биле прифатени во стопанските организации, додека Училиштето за ученици во стопанството примило извесен број вработени млади граѓани.²⁴

Покрај големиот влог во укажувањето на приоритетната помош во луѓе, медикаменти и храна за надминување на последиците од земјотресот како и згрижувањето на евакуираното население, работните организации, претпријатијата, но и самите Битолчани, издвоиле материјални средства како помош за Скопје. Непосредно по земјотресот, речиси сите претпријатија во градот одделиле средства во износ на неколкудневна заработувачка како помош за настраданите. Така, претпријатието за обработка на тутун издвоило 6 милиони динари, стопанството „Нов Живот“ милион динари, печатницата „Киро Дандаро“ својата тридневна заработувачка, додека од личните прилози

²¹ Исто, 7 август 1963, 6.

²² Исто, 14 септември 1963, 4.

²³ Истото.

²⁴ Истото.

на вработените до почетокот на август биле собрани 2,5 милиони динари како помош.²⁵

До крајот на август, 67 работни организации од Битола донеле решение за доделување парична помош за Скопје, и издвоиле 62 милиони динари за таа намена од своите колективни и од личните фондови на работниците. Со оглед на фактот, што акцијата сеуште се одвивала, а во Битола работеле повеќе од 120 големи работни организации, се очекувало, во следниот период оваа сума значително да се зголеми. Имено, меѓу претпријатијата кои веќе донеле одлуки за давање парична помош се вброиле: Претпријатието за обработка на тутун – 7 милиони динари; претпријатието „Фрижидерка“ – 6,7 милиони динари кое решило да додели и три стипендии за деца што останале без родители; претпријатието „Прехрана“ – 5,6 милиони динари; Регионалната стопанска комора – 4 милиони динари; Железничкото транспортно претпријатие – 3 милиони динари; Општата болница – 2,9 милиони динари; претпријатието „Авторемонт“ – 2,5 милиони динари; Претпријатието за заштита од И и ИИ ред – 2,2 милиони динари; Индустријата за кожи – 2 милиони динари и Управата за пазаришта – милион динари.²⁶

Вкупната помош за Скопје до 31 август изнесувала 9.760.361.314 динари од земјата и од странство. Во СР Македонија, само во Битолска околија биле собрани 98.803 648 динари - од стопански организации 64.592.070 динари, од државни органи и институции 26.677.654 динари, од општествени организации 5.47.213 динари, од приватни лица 1.912.236 динари и од други извори 149 475 динари.²⁷

На состанок на Извршниот одбор на Социјалистичкиот сојуз на работниот народ на Македонија во Битола, на кој се дискутирало за распишаниот народен заем за изградба и обнова на Скопје, било истакнато дека до средината на месец септември, од Битолска околија биле собрани и издвоени 172 милиони динари како и други 99 милиони динари помош за Скопје. Тоа се сметало како гаранција дека и при запишувањето на народниот заем, од оваа околија ќе бидат собрани значителни средства. За таа цел, веќе биле формирани Околска и неколку општински комисии и одбори, со задача да организираат посебни собири на граѓаните на кои ќе бидат запознаени со народниот заем.²⁸

Воочи запишувањето на народниот заем, што требало да започне да се реализира на 25 септември, била спроведена обемна општествена и политичка активност, се одржале и голем број, семинари, други собири и состаноци на формираните за таа цел комисии и 753 поткомисии.²⁹

²⁵ Нова Македонија, 2 август 1963, 4.

²⁶ Исто, 29 август 1963, 8.

²⁷ Исто, 12 септември 1963, 7.

²⁸ Исто, 14 септември 1963, 1.

²⁹ Исто, 25 септември 1963, 2.

Особено забележлив одзив за запишување на поголеми износи во народниот заем, пројавило земјоделското население во околицата. Така, колективот на земјоделското стопанство „Пелагонија“ во Логоварди и колективот на рудникот „Жван“ во Демир Хисар решиле да уплатат едномесечна заработувачка за таа цел. Во Диховска општина 27 жители од селото Рамна биле подготвени да уплатат средства во износ од 500 000 динари, 26 жители од село Доленци 650 000 динари, 47 жители од село Нижо Поле 750 000 динари, 25 жители од село Маловишта 200 000 динари, 25 жители од село Градин Дол 400 000 динари. Освен тоа, одредени индивидуални земјоделските производители најавиле уплата од 30 000 и 50 000 динари за народниот заем.³⁰ На 24 септември и битолските студенти решиле да запишат едномесечна стипендија за таа намена.³¹

На 25 септември, според податоците од Околицката комисија за заем и Народната банка во Битола, само на првиот ден од запишувањето народен заем, 7700 граѓани од Битолска околица запишале 150 милиони динари, а колективите 147,5 милиони динари народен заем. Најголеми суми за оваа намена издвоиле Тутунскиот комбинат во Прилеп, 140 милиони динари и битолското претпријатие за тутун, 5 милиони динари. Според бројот на запишаните граѓани, најбројни биле Битолчани, со 3931 граѓанин и 66,8 милиони динари запишани средства, потоа Прилепчани, односно 2193 граѓани од Прилеп со 15 милион динари, Крушево со 7,7 милиони динари, Кривогаштани со 5,4 милиони динари, општина Дихово со 4 милион динари, Бистрица и Демир Хисар со по 3,6 милиони динари. Освен тоа забележани биле и многу високи износи од граѓани поединци со износ од по 100, па дури и 200 000 динари.³²

Според податоци од Републичката комисија за запишување народен заем за обнова и изградба на Скопје, на 25 септември, од вкупно 51 583 претпријатија и лица со запишани 929 345.000 динари народен заем, од битолска околица учествувале 7477 запишани со сума во износ од 131 933.000 динари.³³

До почетокот на октомври, според податоци од Околицката комисија за народен заем, во Битолска околица заемот се зголемил на повеќе од 620 милиони динари, од кои 186,5 милиони динари доаѓале од фондовите на работните организации.³⁴

Републичкиот одбор за помош и обнова на Скопје, распределил дел од собраните средства во сите околии во СРМ за задоволување на потребите на евакуираното население. До 15 октомври, Околицкото собрание на Битола добило вкупно 76 294 000 динари за таа намена, односно 9 милиони динари

³⁰ Нова Македонија, 22 септември 1963, 3.

³¹ Исто, 25 септември 1963, 2.

³² Исто, 26 септември 1963, 3.

³³ Исто, 27 септември 1963, 1.

³⁴ Исто, 2 октомври 1963, 2.

во парични средства и 67 294 000 динари како материјална помош. Помошта добиена во прехранбени артикли се проценувала на 39 214 000 динари, додека останатата материјална помош на 28 080 000 динари. Помошта дадена во кебиња и постелнина била проценета на 3 701 000. динари, додека останатата помош во облека, прибор за домаќинство, техника и сл., во вредност од 24 380 000 динари. Само за потребите на евакуираното население во градот Битола, биле издвоени 48 600 000 динари од кои 5 милиони динари во пари, 16,5 милиони во прехранбени артикли, 550 кебиња, 100 чаршави и 23,3 милиони динари други производи.³⁵

Значајна помош, населението од Битола укажало и во надминувањето на материјалните последици од земјотресот во Скопје, каде, уште првиот ден од несреќата, покрај храна, лекови и крв, пристигнале и првите спасувачки, лекарски и технички екипи од градот.³⁶ Во почетокот на август, биле формирани две младински бригади, а група од 40 битолски студенти подготвено очекувала да замине во Скопје и да учествува во расчистувањето на урнатините од универзитетските објекти.³⁷

Заради големата потреба од градежни работници во големиот државен проект за обнова и изградба на Скопје, Центарот за стручно образование при Заводот за вработување од Битола, организирал курсеви за оспособување работници во занимањата за кои се чувствуваа најприоритетна потреба. Тоа всушност била заедничка акција на општествено-политичките организации, градежните и занаетчиско-услугните претпријатија во градот, која имала задача да овозможи практична работа на градежните објекти и во колективите, но и да ги обезбеди материјалите, неопходни за одржување на курсевите.³⁸ За таа цел, Центарот објавил јавен повик за курсисти преку Радио Битола, на кој за оспособување во градежништвото се јавиле околу 450 лица од кои 138 за сидари, 76 за дрводелци, 52 за армирачи, 50 за паркетари, 40 за управување со градежни машини, 34 за молери итн. Курсевите требало да започнат во текот на септември и да траат четири месеци. Според плановите, истовремено требало да се одвиваат уште два курса, во Демир-Хисар и Смилево на кои се очекувало да се доквалификуваат околу 200 работници кои веќе имале стекнато искуство во градежништвото.³⁹

Покрај нив, во обновата и изградбата на Скопје, учествувале и голем број младински работни бригади од цела НРМ, меѓу кои две од Битолска околина. Така, младинците од битолските работни бригади „Стив Наумов“ и „Елпида Караманди“, претставувале дел од 500 - те младинци што обединети во 9 работни бригади, престојувале во населбата Тафталици,⁴⁰ а бигадата „Елпида Караманди“ се вброила во редот на наградените за својата работа од

³⁵ Исто, 4 октомври 1963, 5.

³⁶ Исто, 29 август 1963, 5.

³⁷ Исто, 4 август 1963, 4.

³⁸ Исто, 3 септември 1963, 4.

³⁹ Истото.

⁴⁰ Нова Македонија, 18 ноември 1963, 4.

страна на Штабот, одговорен за населбата.⁴¹ На 9 јануари 1964 година, тие се вратиле во Битола и биле пречекани од претседателите на општинскиот и на околинскиот комитет на организацијата Сојуз на социјалистичка младина. За своите заслуги бригадата „Стив Наумов“ од претседателот на СФРЈ, Јосип Броз Тито била одликувана и со Орден „Братство - Единство со сребрен венец“, со диплома на Народноослободителниот младински сојуз на Македонија, а двете бригади биле прогласени за ударни.⁴²

И не само на младинските бригади, туку севкупниот влог на жителите на Битола и на цела Битолска околина, во надминувањето на последиците од катастрофалниот земјотрес, преставуваат значаен сегмент во големиот државен проект за обнова и изградба на ново Скопје, како град на солидарноста не само на граѓаните на поранешна Југославија туку и пошироко.

⁴¹ Истото.

⁴² Нова Македонија, 10 јануари 1964, 9.